

*Л.Ю. Хобта
(м. Київ)*

БЛАГОДІЙНІСТЬ І МЕЦЕНАТСТВО В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ ЗА ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Благодійність як суспільне явище є однією з найдавніших традицій, яка виникла й пустила коріння на Русі водночас з її християнізацією. Одна з основних християнських заповідей твердить, що милостиві – це люди, які мають добре серце, милосердні, співчутливі до страждань, готові завжди допомогти, чим можуть, усім, хто потребує цього. Благодійність була не лише свідоцтвом суспільної благоустроєності, а перш за все необхідною умовою особистого морального здоров'я. У Стародавній Русі шанувалася та оцінювалася здебільшого особиста, безпосередня благодійність, що передавалася з рук у руки, причому бажано потай від сторонніх очей. “До раю потрапляють за святої милостині: жебрак багатієм живиться, а багатій – молитвою жебрака” – таким з давніх-давен було моральне підґрунтя благодійності на Русі.

Що більш дужчим почувалося тут християнство, тим більше церква й особливо монастирі перебирали на себе всі проблеми опікування нужденними.

Фактично аж до кінця XVII ст. благодійницьку діяльність монополізувала церква, і саме їй передавали пожертви доброзичливці. Певною мірою процес “монополізації” благодійності церквою пояснюється тим, що татаро-монгольська навала, феодална роздрібненість радикально обмежили можливості князів та боярства брати участь у допомозі нужденним.

Варто нагадати й про неписані, але від того не менш дієві складові кодексу козацького лицарства, до яких входили поняття благодійності, на що свого часу вказував Д.І. Яворницький.

В Україні перші ознаки меценатства як явища зафіксовано у XVII ст. Можна згадати, бодай коротко, тих, хто увічнив свої імена безкорисливим піклуванням про Київ і киян: Галшка Гулевичівна (подарувала свою садибу для майбутньої Києво-Могилянської колегії, а згодом Академії), Петро Могила (митрополит та письменник, який заснував цю колегію, відбудував стародавні Десятинну й Василівську церкви, а також протегував письменникам, художникам і книгодрукуванню), гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (пожертви Братському монастирю та його школі), гетьман Іван Мазепа (спорудження великих храмів на Подолі й Печерську), полковник Михайло Міклашевський (засновник Георгіївського собору Видубицького монастиря), міщанин Петро на

прізвисько Залізний Грош (зведення церкви Миколи Притиска на Подолі). Ці та інші факти, без сумніву, є віддзеркаленням тієї моральної й духовної оцінки благодійництва в українському тогочасному суспільстві, які походять від давніх традицій, що формувалися приблизно так: подаймо щиросердно гріш тому, для кого він є найбільш потрібний сьогодні.

Якщо ж говорити про подальший розвиток меценатства в Україні, то внаслідок того, що переважна її частина ввійшла до складу Російської імперії, воно, зберігаючи певні особливості, набуло загальноімперського забарвлення за тодішніх суспільно-соціальних умов.

У Росії початок розвитку меценатства як суспільного явища припадає на XVIII ст. Звісно, і до тієї пори благодійність виявлялася на її теренах. Показовою з цієї точки зору була розбудова монастирів на російській Півночі. Ця історія сповнена яскравих прикладів істинного подвижництва, яке по суті створило нову, своєрідну цивілізацію. Помори сприймали монастирі не лише як релігійні обителі, а також як просвітницькі центри. Туди відправляли отроків опановувати грамоту, набувати навичок у господарських справах, у ремеслах та мистецтві. Ці традиції (хоч і в дещо занедбаному стані) досі побутують у Карелії, Архангельській та Вологодській областях.

Розвиток меценатства в царській імперії у найтісніший спосіб пов'язаний з такими постатями, що належать історії Росії й України, як сім'я Розумовських. Олександр Григорович Розумовський – граф, генерал-фельдмаршал, походив з українських козаків, був морганатичним чоловіком російської імператриці Єлизавети Петрівни, зробив чимало для підтримки музичного мистецтва, залучаючи зокрема до придворної капели талановитих юнаків з України. Кирило Григорович – молодший брат О.Г. Розумовського – відомий як останній гетьман України (згодом – генерал-фельдмаршал) і впродовж півстоліття – президент Петербурзької Академії наук. Син Кирила Розумовського Олександр – видатний державний діяч. Обіймаючи посаду міністра народної освіти, він увів богослів'я як провідну дисципліну в усіх учбових закладах (певно, за це радянська історична наука охрестила його містиком та реакціонером). Водночас О.К. Розумовський сприяв розширенню мережі початкових шкіл і гімназій. Як дипломат значну частину життя провів у Відні, був меценатом та збирачем художніх колекцій, особисто товаришував із Людвигом Бетховеном, який присвятив О.К. Розумовському три квартети й дві симфонії. Цікаво, що в фондах Національної наукової бібліотеки ім. Вернадського зберігається унікальна нотна колекція (400 творів XVIII ст.) графів Розумовських – переважно раритетні ноти, що існують у єдиному в світі примірнику. До речі, з 1995 р. в Києві існує камерний ансамбль “Колекція Розумовських”, який повертає світові безсмертні музичні творіння.

Благодійництво та меценатство у тій чи іншій мірі було властиве кільком генераціям роду Тарновських. Першим у цьому переліку варто відзначити Григорія Тарновського (1788–1853 рр.), який отримав у спадок від матері маєток у селі Качанівці на Чернігівщині. Він був справжньою Меккою для художників, літераторів, музикантів, і це стало можливим завдяки власнику Качанівки, який підтримував митців, що мали скромний достаток. Композитор Михайло Глінка, письменник Микола Гоголь, живописець Василь Штернберг – приятель Тараса Шевченка – та сам Великий Кобзар, історики Микола Маркевич і Микола Костомаров, поет Віктор Забіла гостювали у Качанівці не лише тому, що їх там смачно годували, огортали увагою й тішили їхню творчу самолюбність компліментами та оплесками, а не в останню чергу завдяки, справді, творчій атмосфері дружнього спілкування. Втім, як це нерідко траплялося, меценатство Григорія Тарновського не завадило йому бути типовим поміщиком-кріпосником, якого Тарас Шевченко відтворив у своїй російськомовній повісті “Музыкант” (там власник Качанівки фігурує під прізвиськом Арновский). У ній ідеться про “гнусности, совершающихся в с. Качановке”, а господаря автор називає “гнусным сластолюбцем”¹. І все ж, як справедливо зауважує письменник та історик Ю. Хорунжий, “відамо належне інтелекту і мистецькому смаку Григорія Тарновського. Він, будучи членом Вільного економічного товариства в Санкт-Петербурзі та автором статей з економічних й аграрних проблем у “Киевских губернских ведомостях”, водночас зібрав багатющу колекцію картин західноєвропейських і вітчизняних художників, мав високопрофесійний домашній оркестр та театр, велику бібліотеку художніх, історичних і публіцистичних видань. Відомий художник, професор Петербурзької академії мистецтв Карл Брюллов намалював його портрет та підписав: “Мій благодійник Гр. Ст. Тарновський”².

Небіж бездітного Григорія Тарновського - Василь Васильович успадкував усю дядькову маєтність, зокрема й Качанівку. Високоосвічена людина (він закінчив Ніжинську гімназію вищих наук, до речі, водночас з М. Гоголем і юридичний факультет Московського університету), В. Тарновський мав широкі інтереси: вивчав проблеми народонаселення в Російській імперії, видобутку корисних копалин, лісокористування, шовківництва, мануфактурної промисловості, народної освіти тощо. Показово, що він брав активну участь у підготовці реформи 1861 р., якою в Росії було скасовано кріпосне право, причому ще 1857 р. Василь Тарновський видав капітальну працю “О крепостном праве в России и необходимости устранения его”. У листі до відомого українофіла і мецената Григорія Галагана він писав: “Будемо постійно проповідувати, що грішно і аморально під час звільнення обирати людей, яких ми

довели до злиднів, і що необхідно великодушно, по-братерськи поділитися з ними”³. Цей вислів, на нашу думку, віддзеркалює громадянську позицію В. Тарновського, яка, на відміну від публічних заяв багатьох його сучасників, не була гучною декларацією, а постійно матеріалізувалася в конкретних справах. Так, він неодноразово надавав допомогу відомому письменнику, історику й етнографу Пантелеймону Кулішу, зокрема подарував йому тисячу рублів сріблом на видання “Записок о Южной Руси”.

Окрема тема – взаємини В. Тарновського з Тарасом Шевченком. Василь Васильович познайомився з ним ще, обіймаючи посаду управителя дядьковим маєтком у селі Потоках. На його запрошення, поет гостював там протягом двох тижнів, а згодом разом з Костомаровим, Білозерським та Галаганом відвідував літературні вечори, які Тарновські влаштовували в Києві. А згодом останні переховували вірші Тараса Григоровича, коли той був заарештований. Після повернення Кобзаря із заслання В. Тарновський разом з Галаганом, аби підтримати його матеріально і морально, купили сімнадцять малюнків, що було початком колекції шевченкової поетичної й художньої спадщини. До того ж Тарас Григорович в останні роки життя часто бував у петербурзькій квартирі Тарновських, котрі завжди приймали його як дорогого гостя.

Відомі теоретичні розробки Василя Тарновського в галузі реформування системи народної освіти. Водночас він прагнув зробити щось реальне, заснувавши народні школи для селянських дітей у селах Качанівці, Антонівці, Парафіївці та встановивши пристойну оплату вчителям останніх. Коли дозволяв час, Василь Тарновський і сам викладав у цих школах, а потім долучив до цієї шляхетної справи й своїх синів.

Один з них – Василь Васильович Тарновський-молодший залишився в історії української культури як людина, завдяки якій в Україні збереглися безцінні раритети – оригінали шевченкових картин, гравюр, малюнків, рукописи та особисті речі Великого Кобзаря. Ще в студентські роки (спершу в Москві, а потім у Києві) В. Тарновський-молодший виявив зацікавленість у збиранні старожитностей, про що свідчить його листування з тодішнім ректором Київського університету М. Максимовичем. Згодом, здобувши матеріальні можливості, В. Тарновський присвятив подальше життя колекціонуванню і благодійній діяльності. При цьому пошуки його не обмежувалися антикварними крамницями, а сягали панських маєтків, будівель городян, селянських хатин по всій Україні. Маршрут мандрів (а він подорожував разом з відомим істориком й етнографом Дмитром Яворницьким та полковником Євгеном Корбутом, який мав навички в фотографуванні) включав Київ, Кременчук, Катеринослав, дніпрові пороги, Нікополь, Чортомлицьку Січ, Нову

Січ тощо. На розкопках скіфських курганів і козацьких таборів збиралися безцінні колекції предметів давнини. Цікаво, що Тарновський віддячив Яворницькому за допомогу останнього у цих експедиціях та передав йому тисячу карбованців на видання дослідження “Запорожжє в остатках старини и преданиях народа”.

Колекціонування було для В. Тарновського не просто пристрастю й не засобом для вкладання коштів, а перш за все можливістю ознайомити зі скарбами широкий загал. Так, коли Тарновські виїздили з Качанівки зимувати в Києві, вони везли із собою експозицію старожитностей і запрошували ознайомитися з нею київську публіку.

Наприкінці 1880-х рр. на київському антикварному ринку було помічено велику кількість старожитностей київсько-княжої доби. Тарновський з’ясував, що їхнє походження – Княжа Гора поблизу Канева. Там численні копачі-аматори проводили безсистемні розкопки, внаслідок чого чимало археологічних раритетів потрапляло до рук випадкових людей, а потім зникало невідомо куди. В. Тарновський разом зі своїм дядьком Яковом викупили Княжу Гору в її власника поміщика Мандрики. Справу системного вивчення цієї історичної перлини він поклав на молодого археолога Миколу Біляшівського. Й уже протягом першого ж літа наукових розкопок, які цілком фінансувалися Тарновським, до його колекції надійшло понад півтори тисячі безцінних знахідок. Цьому, безумовно, сприяло те, що робота була ретельно організована і спланована – практично так, як це робиться теперішніми археологічними експедиціями. Навіть більше: коли Тарновський згодом продав землю Княжої Гори, він доручив Біляшівському слідкувати за знахідками у тій місцевості та скуповувати в селян усе, що було варто уваги як, справді, археологічний раритет.

Історія меценатської діяльності В.В. Тарновського (вона значно багатша подробицями, ніж наведена тут) загалом характерна для українських благодійників часів Російської імперії. Це були переважно високо освічені люди, які покладалися не стільки на інтуїцію чи підсвідомий потяг до підтримки науки, літератури й мистецтва, скільки на ґрунтовне вивчення останніх.

Саме таким був Григорій Галаган – нащадок козацького роду, у генеалогічному дереві якого були гетьмани Апостол і Розумовський, а також відомі родини Кочубеїв, Гудовичів, Лизогубів, Драганів, Міклашевських, Мілорадовичів. Народжений у дворянській сім’ї в селі Сокиринці на Полтавщині й до 17 років вихований на традиціях “старосвітських поміщиків”, він згодом отримав фундаментальну освіту на юридичному факультеті Петербурзького університету. Важливо, що вступу до цього закладу передувала підготовка його університетським викладачем

Федором Чижовим, який, крім фахових знань математика, мав неабиякий літературний та публіцистичний таланти. Суспільні погляди Чижова вплинули на формування світогляду молодого Галагана. З цієї точки зору характерний запис з його щоденника: “13 ноября. Одно то, что они (рабы) мне принадлежат, кричит против всякого права человечества. Но что же делать, судьба вручила мне участь нескольких тысяч человек: переменить этого нельзя, но должно стараться, чтобы они поменьше чувствовали ужасную свою участь, а это очень трудно”⁴.

Водночас Галаган, якого Чижов ввів у середовище слов’янофілів, збудив у свого наставника інтерес до України, її історії, культури. В петербурзькому домі галаганового родича, історика й етнографа Миколи Маркевича 1840 р. вони познайомилися з Тарасом Шевченком, а згодом Чижов разом з поетом проходив по справі Кирило-Мефодіївського братства і деякий час просидів у Петропавлівській фортеці.

Здобувши університетську освіту, Галаган три роки працював у Чернігівській палаті державного майна та вже тоді прилучився до добродійних справ: він роздавав гроші й хліб селянам, що потерпіли від неврожаю. Пізніше, 1858 р., коли в Чернігові було створено “Губернский дворянский комитет об улучшении быта помещичьих крестьян”, Григорій Галаган отримав призначення від уряду до складу цього останнього. Він став співавтором Проекту про поліпшення становища поміщицьких селян Чернігівської губернії. Варто зауважити, що ще на початку 1850-х рр. Галаган склав “Головні дані, на яких ґрунтується необхідність знищення кріпосного права”, а потім – “Проект звільнення селян шляхом звільнення новонароджених”.

Після раптової смерті шістнадцятилітнього сина Павла Г. Галаган разом з дружиною, переборюючи горе, вирішили увічнити пам’ять про сина й допомогти здібним юнакам здобути належну освіту. Так, у Києві було створено Колегію Павла Галагана, для чого Г. Галаган продав 8 тис. десятин землі в Полтавській та Чернігівській губерніях, пожертвувавши новому навчальному закладу величезну на той час суму – один мільйон рублів, і придбав для нього велику садибу у центрі Києва з трьома будинками й кількома флігелями. Це був унікальний навчальний заклад, де незаможні молоді люди здобували фундаментальну освіту, випускали журнал “Слово”, створили історико-літературне товариство з широким діапазоном діяльності (реферати з історії, літератури, економіки, філософії тощо). Про рівень освіти і виховання в стінах Колегії свідчить те, що серед її випускників були такі відомі у майбутньому вчені та діячі мистецтва, як академік-сходознавець Агатангел Кримський, президент ВУАН, ботанік Володимир Липський, літературознавець, академік Петербурзької Академії наук, директор Пушкінського

дому Нестор Котляревський, мовознавець, головний редактор російсько-українського словника Михайло Калинович, поети-неокласики Михайло Драй-Хмара й Павло Филипович.

З сили-силенної інших добродійних справ Григорія Галагана відзначимо підтримку ним видання журналу “Киевская старина”, пожертву власного будинку з 60 кімнат для ремісничого училища в селі Дегтярах, відкриття у Прилуках чоловічої та жіночої гімназій, облаштування лікарні, богадільні в рідному селі Сокиринцях. Як член Державної ради Росії Григорій Галаган домігся також збільшення повітових бюджетів на народну освіту.

Якщо ж говорити про суто російське меценатство в імперії, то помітного поштовху йому надала епоха царювання Катерини II. Серед її наближених і фаворитів було кілька осіб, що лишили по собі добру пам’ять як благодійники. Один з них – Микола Шереметєв, меценат та колекціонер. Неоціненні художні скарби його Останкінського палацу, а інший свій палац Шереметєв у пам’ять про свою дружину, кріпосну актрису Прасковію Жемчугову перетворив на благодійний комплекс – богадільню, яка й досі виконує свою шляхетну місію: тут розташовані славетний Інститут швидкої допомоги ім. Скліфосовського і Музей медицини. Благодійницькі традиції батька підтримав та розвинув Дмитро Шереметєв, який, обіймаючи високі державні посади, був попечителем Мандрівноприймального дому, заснованого батьком. У тій-таки плеяді – Олексій Орлов. Він залишив свій статок дочці Ганні, яка все життя присвятила благодійності, даючи пожертви на спорудження нових і реконструкцію старих монастирів. 1812 р. Ганна Орлова внесла на потреби народної освіти величезну на той час суму – 100 тис. руб.

М. Строганов – представник давнього роду купців та промисловців, які згодом отримали графські титули. Він мав унікальну живописну колекцію – 87 картин художників ломбардської й венеціанської шкіл. Від нього отримували допомогу відомий поет Гаврило Державін і скульптор Іван Мартос – автор пам’ятника Мініну та Пожарському на Красній площі в Москві. М. Строганов брав активну участь у спорудженні Казанського собору в Санкт-Петербурзі, під час якого застудився й помер у день відкриття останнього.

Ще одна славетна родина меценатів – Демидови. Її родоначальник Микита Демидович Антуф’єв подарував Петербурзькому університету унікальну мінералогічну колекцію. Прокопій Демидов передав 1,5 млн руб. на спорудження комерційного училища і значні суми на будівлі Московського університету. Павло Григорович Демидов заснував лицей в Ярославлі, а Павло Миколайович – премії Академії наук за досягнення у галузі техніки та мистецтва.

Микола Рум'янцев (син знаменитого полководця П. О. Рум'янцева-Задунайського) – відомий державний діяч, дипломат – був тонким цінителем раритетів, на базі яких було створено унікальну колекцію рідкісних рукописів, книжок, карт, монет, медалей тощо (Рум'янцевський музей, нині – Російська державна бібліотека). Дарувальник передав, як він засвідчив, “на користь Вітчизни й благу освіту”⁵ 28,2 тис. книжок, а також багато інших культурних і мистецьких раритетів.

Друга половина XIX ст. на території Російської імперії характеризувалася появою нового шару меценатів з купецького середовища. Це було природним наслідком змін у соціальній структурі суспільства: поміщицьке господарство руйнувалося, поступово зникала провідна роль дворянства. Натомість міцніло торгове купецтво, підприємництво. Пристрасть дворянства за часів Петра I до колекціонування із середини XIX ст. перейшла до купців. Одним з перших у цій плеяді був Василь Кокорєв, який збагатився на виноробних відкупах, вів активну торгівлю з Персією, і зажив прізвиська “Монте-Крісто”, та витрачав силу-силенну коштів на благі діяння. Саме він заснував першу Публічну галерею, а в Тверській губернії - своєрідний будинок творчості для молодих студентів Академії художеств. Згодом В. Кокорєв фінансував популярні видання “Русская беседа” і “День”.

Для оцінки меценатської й благодійної ролі російського купецтва показовий спомин відомого театрального режисера К. С. Станіславського, який, згадуючи роки своєї молодості, підкреслював, що жив у ті часи, коли в царині мистецтва, науки, естетики спостерігалось помітне пожвавлення, якому великою мірою сприяло тодішнє купецтво, що вперше вийшло на арену російського суспільного життя та поряд з торгово-промисловими справами впритул займалося проблемами культури⁶.

Добрі справи купців-меценатів лишилися не лише у споминах чи в літературних джерелах. Відчутні сліди їхньої шляхетної діяльності матеріалізовано у музеях, галереях, унікальних мистецьких колекціях. У ряду цих непересічних постатей чи не найперше місце належить братам Павлу і Сергію Третьяковим. Їхнє меценатство не було якимось спонтанним порухом душі, а глибоким переконанням, що набуте від суспільства (народу) має неодмінно повертатися йому у вигляді якихось корисних справ. Це кредо знайшло втілення не лише в створенні славнозвісної Третьяковської галереї, яка перетворилася на першорядний національний музей, а й у підтримці навчальних та наукових закладів. Не в останню чергу це пояснюється тим, що брати Третьякови отримали чудову і багатогранну освіту. За свідченням сучасників, Павло⁷ був у побуті надзвичайно скромною, ощадливою людиною, але ніколи не відмовляв у допомозі тим, хто опинився у матеріальній скруті, й

заповів власний будинок для надання квартир незаміжнім дочкам померлих художників. Коли на відзначення заслуг перед державою та суспільством імператор Олександр III запропонував Третьякову дворянський титул, той навідріз відмовився: “Я народився купцем, купцем і помру”⁸ (цей вчинок тим більше неординарний, що чимало купців що-сили домагалися дворянства, оскільки приналежність до “благородного стану”⁹ дуже цінувалася в тодішній Росії). Павло Третьяков допоміг також експедиції М. Міклухо-Маклая, значні кошти виділяв московським комерційним училищам, утримував училище для глухонімих.

Менш відома широкому загалу колоритна постать Козьми Солдательникова – купця-старовіра, пайовика текстильних мануфактур, банкіра. Він став чи найбільшим російським видавцем другої половини XIX ст. Й це при тому, що не мав якоїсь систематичної освіти. Засноване ним 1856 р. видавництво не було розраховане на отримання великих прибутків, а мало на меті збагатити російську культуру. У доробку останнього – переклади наукової зарубіжної літератури, а головне – російська класика: перше зібрання творів В. Белінського, поетичні збірки М. Некрасова, О. Кольцова, М. Огарьова, О. Фета, твори І. Тургенєва, Д. Григоровича, історичні праці Т. Грановського та В. Ключевського. К. Солдательников зібрав велику бібліотеку, а також художню колекцію, які безоплатно заповідав Рум'янцевському музею. Життя й діяльність його – приклад подвижницького служіння кращих представників російського купецтва духовним інтересам суспільства.

Трагічним (певною мірою внаслідок палкої меценатської діяльності) був підсумок життя Сави Мамонтова – підприємця, купця за походженням, який заробив солідний капітал на залізничному транспорті. Більшу частину життя останній витрачав величезні кошти на підтримку російської культури. Так, на створення приватної опери в Москві він асигнував 3 млн руб. – суму на той час просто фантастичну. Мамонтов мав дружні стосунки (підкріплені постійною фінансовою допомогою) з багатьма діячами культури, а його маєток у підмосковному Абрамцеві перетворився на своєрідний будинок творчості художників (там зокрема творили свої шедеври В. Васнецов, І. Рєпін, В. Серов, М. Врубель, К. Коровін та ін.). На відміну від багатьох тодішніх меценатів, С. Мамонтов мав вишукані мистецькі смаки, які ґрунтувалися на глибокій освіченості. За свідченням С. Рахманінова, він мав зокрема великий вплив на російську оперу, який, на думку великого композитора, можна зіставити з впливом К. Станіславського на драматичне мистецтво. Промислова криза в Росії наприкінці XIX ст. згубно позначилася на фінансових справах Мамонтова. Він збанкрутував і навіть був ув'язнений. Щоправда, зусиллями знаменитого адвоката Ф. Плевака судовий

вирок був виправданим, але ділова кар'єра його на цьому завершилася, а все майно перейшло кредиторам.

Варто підкреслити, що у Російській імперії належним чином заохочували меценатство та добродійність. При цьому воно було й моральним, і матеріальним. Якщо добродійник опікувався певним навчальним або ж лікувальним закладом, то отримував звання пожиттєвого попечителя, а також потомственного почесного громадянина міста. Останні отримували певні привілеї, пов'язані зокрема із зменшенням або ж скасуванням деяких податків. Якщо благодійник власним коштом утримував богадільню чи навчальний заклад із кількістю учнів понад 20 осіб, який діяв не менше 7 років, то його нагороджували орденом Анни третього ступеня. Окремі меценати удостоювалися золотої медалі "За усердие". Наведені та інші засоби стимулювання добродійної діяльності варто було б врахувати і нинішнім законодавцям України й Росії.

Наведене вище свідчить про чимало спільних рис та ознак українського і російського меценатства за часів царської імперії. Водночас не можна не відзначити й певні особливості, які пов'язані перш за все з тим, що українські меценати мали переважно вищий рівень загальної освіченості та йшли до благодійності від того, що визначається латинським поняттям *ratio*. Російські ж меценати більшою мірою покладалися на інтуїтивне, підсвідоме прагнення бути корисними людям і суспільству. Й ще одна особливість: українські меценати усвідомлювали, що їхня добродійна діяльність іде на користь українству як такому.

---

¹ Шевченко Т. Музыкант. Повесть: Тв. – У 5-ти т. – К., 1971. – Т. 3.

² Хорунжий Ю. Українські меценати. – К., 2001. – С. 8.

³ Тарновского В.В. памяти // Киевская старина. – 1902. – Кн. 7–8.

⁴ Письма Кулиша к Тарновскому // Киевская старина. – 1898. – Кн. 5. – С. 117.

⁵ Лист В.В. Тарновського-молодшого до Михайла Максимовича. – Ін-т рукопису НБУ ім. В. Вернадського. – Шифр III – 6078.

⁶ Яворницький Д. И. История запорожских казаков. В 3-х т. – Т. 1. – К., 1990. – 540 с.

⁷ Афанов Г. Українські благодійники минулого // Вітчизна. – 1996. № 9–10. – С. 105–109.

⁸ Ковалинский В. Меценаты Киева. – К., 1998. – 526 с.

⁹ Клибанов А. И. Русское православие: вехи истории. – М., 1989. – 720 с.